

บททดลองเสนอ ว่าด้วยความคิดทางจริยศาสตร์ ของ อาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์

ข้อจำกัดของหัวข้อ (ชื่อ) ของบทความ คือ “ความคิดทางจริยศาสตร์” ซึ่งเป็นที่ถกเถียงกันมากว่า ตัวของความคิดเป็นสิ่งที่มิคุณค่า หรือ คุณค่าอยู่ที่ผลอันเนื่องมาจากความคิดนั้น ซึ่งหากยืนอยู่สุดโค้งทั้งสองข้างก็จะพบข้อจำกัดได้ไม่ยากนัก ดังที่เราได้พบบ่อย ๆ ว่าเรื่องราวแบบแผน โครงงานอันวิจิตรสวยหรู หากได้มีคุณประโยชน์แก่คนภายในสังคมได้เลย หรืออีกด้านหนึ่ง เราอาจพบว่า หลายสิ่งที่มีประโยชน์ เป็นที่ยอมรับในสังคม อาจมิได้แย่งว่าเป็นเรื่องไร้ศีลธรรม (ไม่ดี) ในระดับแรกของปัญหานี้หากยืนอยู่จุดใดจุดหนึ่ง ก็จะมีข้อบกพร่อง ในระดับที่สอง การวิจารณ์แนวความคิดทางจริยศาสตร์ว่าไม่วางอยู่บนรากฐานของการวิเคราะห์การคลี่คลายของสังคม ทำให้แนวความคิดนั้นไม่ได้กำเนิดและมีรากฐานอยู่บนความเป็นจริงของสังคม ก็เป็นสิ่งที่น่ารำพึง

ก่อนที่จะกล่าวถึงเนื้อเรื่องเฉพาะของบทความนี้ มีเนื้อหาทั่วไปที่ต้องกล่าวเกริ่นกันเสียก่อนนั่นคือ จริยศาสตร์คืออะไร?

จริยศาสตร์ เป็นแขนงของปรัชญาที่เกี่ยวข้องกับปัญหาอันเกี่ยวข้องกับตัวมนุษย์ เช่น ความดี ความยุติธรรม ความถูกต้อง เป็นต้น การขบคิดปัญหาดังกล่าวเป็นการทวนกลับมาขบคิดถึงตัวมนุษย์ ซึ่งก่อนหน้านี้มนุษย์สนใจแต่โลกภายนอก เช่น การศึกษาปฐม ชาติอันประกอบด้วยดิน น้ำ ลม ไฟ อีเธอร์ มิได้ศึกษาถึงตัวของมนุษย์เลย ในยุคต้น โสเครตีส เป็นผู้ตั้งคำถามประเภทนี้ ซึ่งเป็นการตอบโต้กับกระแสความคิดลัทธิพินธิสมของโปรธาโกรัส : “มนุษย์คือมาตรฐานวัดทุกสิ่ง” ในด้านนี้เองที่มักคนเรียกโสเครตีส (หรือเพลโต) ว่าเป็นพวก objective idealism การถกเถียงที่น่าสนใจของโสเครตีส และยูโทโฟร เรื่อง ความยุติธรรม ความดี (สุทธิธรรมหรือศาสนธรรม) ซึ่งเป็นประเด็นที่น่าสนใจ แต่นั่นไม่ใช่ประเด็นที่ผู้เขียนจะกล่าวถึงในรายละเอียด

ในกระแสการถกเถียงอันไม่จบสิ้นของจริยศาสตร์ซึ่งเป็นรากฐานของทฤษฎีทางจริยศาสตร์ยุคใหม่ ได้แยกให้เห็นความแตกต่างของ 2 แนวความคิด คือ non-consequentialist หรือ deontological theories และ consequentialist theories แนวความคิดแรกถือว่า การกระทำจะถูกต้องก็ต่อเมื่อเป็นไปตามกฎของหน้าที่ (ไม่ว่าผลที่ติดตามมาจะเป็นเช่นไรก็ตาม) ส่วนแนวความคิดที่สอง ถือว่าการกระทำหรือกฎจะถูกต้องก็ต่อเมื่อก่อให้เกิดผลดีที่มีปริมาณสูงที่สุด (Beauchamp, 1982:109) ตัวแทนที่จัดเป็นแนวความคิดแรก คือ แนวความคิดของคานท์ (Immanuel Kant, 1724-1804) ในงานชื่อ The Foundations of the Metaphysics of Morals และ Critique of Practical Reason ส่วนแนวความคิดที่สอง มีตัวแทนที่ทรงอิทธิพลคือ มิลล์ (John Stuart Mill, 1806-1873) ในงานชื่อ ลัทธิประโยชน์นิยม เป็นต้น

แนวความคิดทางจริยศาสตร์ของคนในยุคหลัง มักได้รับอิทธิพล และเลือกสรรข้อดีในแนวความคิดก่อนหน้า และผสมผสานความคิดนั้นเป็นหลักยึด หรือปรัชญาชีวิตของแต่ละคน หากถามคนผู้นั้นว่าปรัชญาชีวิตนั้นได้รับอิทธิพลมาจากไหนบ้าง ก็คงต้องใช้เวลานานในการแยกแยะถึงแหล่งที่มา หรืออาจจะตอบไม่ได้

กลับมาเข้าเรื่องที่ผู้เขียนตั้งเอาไว้ คือ แนวความคิดทางจริยศาสตร์ ของ อ.ป้าย อังภากรณ์ ซึ่งได้แสดงไว้ในงานต่าง ๆ ในทัศนะของผู้เขียนเห็นว่ามีผลสอดคล้องและต่อเนื่องกัน งานที่แสดงความคิดในเรื่องนี้ชัดที่สุด น่าจะเป็น “อุดมคติ” ใน อุดมคติ : รวมปาฐกถาของมูลนิธิโกมล คีมทอง ซึ่ง อาจารย์ป้าย ได้แสดงปาฐกถาว่า

“...คนเป็นอันมากทุกวันนี้ เปรียบได้เสมือนว่าที่ขาตลอลย ไม่ว่าลมจะพัดพาไปทิศทางใด ก็ลอยไปตามลม พอหมดแรงลม ก็ตกสู่พื้น บางคนเปรียบเสมือนเรือที่ปราศจากหางเสือมีกำลังอยู่ในตัวของตัวเองเดินไปได้เสมอ แล้วแต่คลื่นลมจะพาไป เป็นเรือที่จะไม่ขวางลำเมื่อน้ำเชี่ยว คนชนิดนี้มีชีวิตอยู่ตามบุญตามกรรม มีช่องทางใดที่ง่าย ที่จะเอาตัวรอด ที่จะได้ประโยชน์ส่วนตัว ก็แสวงแสวงช่องทางนั้น ไม่ได้ไผ่แสวงวิถีทางอันนำไปสู่สิ่งประเสริฐ ซึ่งเป็นความหมายแห่งอุดมคติ...อุดมคตินั้นคือ หลักการทั้งหลายที่เรารอจะมีอยู่ในใจและยึดมันอยู่ ถือเป็นข้อปฏิบัติและแนวทางของความประพฤติของเรา” (2525:18-19) “...จะเห็นได้ว่าเรื่องศีลธรรมคุณธรรมแห่งชีวิต และอุดมคติแห่งชุมชนนั้น หาใช่เป็นเรื่องที่ปั่น หรืออภิปราย หรือสัมนากันอย่างเดียวไม่ เป็นเรื่องที่จะเกิดทุนได้ด้วยความประพฤติ และการกระทำเป็นเยี่ยงอย่างกันมากกว่า...” (2517:76)

จากลักษณะการกล่าวนำโดยพูดถึงปัญหาที่ประสบอยู่ในปัจจุบันและสิ่งที่จะชักนำมาใช้ในการแก้ไข ปัญหาที่สำคัญในจุดนี้คือ อุดมคติ หรือ วิถียันนำไปสู่สิ่งประเสริฐ คืออะไร อาจารย์ป้าย ได้ขยายความต่อไปว่าอุดมคติหรือวิถียันนำไปสู่สิ่งประเสริฐนั้นต้องมีลักษณะสำคัญคือต้องอยู่บนฐาน

อันแน่นแฟ้นแห่งความจริง ความงาม และความดี สิ่งใดเล่าเป็นความดี ข้อนั้นจะนิยามไปก็รังแต่จะบกพร่องด้วยถ้อยคำที่จะใช้ แต่เราทุกคนมีสติสัมปชัญญะ หรือโนธรรมที่จะเตือนเร่ว่าอะไรดีอะไรไม่ดี จะแตกต่างกันบ้างก็แต่ในเรื่องปลีกย่อย แต่พอจะจับเป็นยุติได้ ความดีที่ว่านี้ได้แก่ ความดีสำหรับส่วนรวมของสังคม มิใช่ความดีแต่เฉพาะตัว “ธรรมะเป็นสิ่งค่าจุนโลก” มิใช่ “ธรรมะเป็นสิ่งค่าจุนปัจเจกชน” แต่ถ้าจะมีผลอยู่บ้างในด้านที่ “ธรรมย่อมคุ้มครองผู้รักษา ผู้ประพฤติธรรม” การทำประโยชน์แก่คนหมู่มาก ย่อมจัดเป็นความดีแน่... (2525: 20-21)

จุดนี้มีประเด็นที่น่าสนใจมาก 2 ประเด็นคือ

1. intuitive concept เรื่องความดี ของแต่ละคน
2. ความดีที่เป็นการทำประโยชน์ต่อส่วนรวม (สังคม)

ในประเด็นแรก การเสนอ intuitive concept เรื่องความดีซึ่งก็คือ เป็นมโนทัศน์ที่มีโดยมิได้เกิดจากการสั่งสอนด้วยข้อมูลประจักษ์ หรือการคิดโดยตรรกในทางเหตุผล หากอาจารย์ป๋วยนิยามความดีออกมา คงต้องประสบกับปัญหาของ G.E.Moore เรื่อง Open question argument และ Naturalistic fallacy¹ แต่การเสนอว่า ทุกคนที่มีสติสัมปชัญญะ จะรู้ได้ว่า อะไรดี อะไรไม่ดี ทำให้ต้องอธิบายต่อไปว่า “หมายความว่าอย่างไร” เพราะหากการกระทำที่เป็นแบบถูกกำหนด ไม่ว่าจะเป็นโดยโลกภายนอกหรือเป็นการกำหนดจากภายใน (สัญชาตญาณ) แล้ว มโนทัศน์เรื่อง “ความดี” ก็ไร้ความหมาย ทั้งนี้เพราะ เมื่อกล่าวถึง การทำดีหรือชั่ว เป็นการสมมติล่วงหน้าว่า มนุษย์เลือกกระทำการได้และเสวยผลแห่งการกระทำของตน (ตามที่เลือกกระทำ)

อาจารย์ป๋วยได้อธิบายเรื่อง “ความมีสติสัมปชัญญะ” ว่า

“ผู้ที่มีอุดมคติและยึดมั่นในอุดมคตินั้น ย่อมเป็นผู้ที่หมั่นพิจารณาตนเอง สอบสวนตนเอง อยู่เสมอมิได้มีความประมาท เพราะมาหาความลุ่มหลงในโลกและสังคมนั้น มีหนาแน่นอยู่ทั่วไป ถ้าผลอดตัวสักพริบตาเดียว ก็อาจจะพลัดตกไปในห้วงแห่งกิเลสตัณหา และความโลภได้โดยง่าย” (2525:21) นอกจากนี้ ยังต้องมีคุณสมบัติอื่นประกอบอีกคือ “...ในความประพฤติดี ประพฤติชอบนี้...จะต้องทรงไว้ซึ่งความกล้าหาญเข้มแข็งเฉพาะอย่างยิ่งในกาละเทศะปัจจุบัน ซึ่งเต็มไปด้วยความลุ่มหลง เห็นผิดเป็นชอบทั่วไป แต่ไม่ควรจะลืมว่า ถ้าได้ปฏิบัติให้เกิดผลลัพธ์ ทั้งสี่ประการแล้ว ความกล้าหาญจะขจัดหายได้โดยง่าย และความกล้าหาญจะเกิดขึ้นแทน...จงรักษาความดีไว้ให้มั่น เสมือนเกลือรักษาความเค็มไว้ได้ และขอให้ยึดมั่นเถิดว่า ใครจะประพฤติอย่างไร ร่ำรวยอย่างไร จะชักชวนให้เราทำอะไรที่ไม่ชอบก็ตาม เราจะไม่ปฏิบัติตาม เราจะไม่ปฏิบัติตามที่เราเห็นว่าเป็นชั่ว...” (2517 เล่มที่ 2:161)

นั่นก็คือในประเด็นนี้ แนวความคิดของอาจารย์ป๋วย จึงอาจเปรียบได้กับ แนวความคิดของ

คำนี้² ที่เป็นแบบมโนธรรมสมบูรณ์ ซึ่งสำหรับอาจารย์ป่วย แล้ว “อุดมคติ” เป็นหลักคำจูนโลก เป็นป่านที่ผูกยึดว่า เป็นทางเสียที่ควบคุมทิศทางเรือ เป็นหน้าที่ที่จะต้องเกิดทุนโดยการปฏิบัติ เป็นสิ่งที่ต้องคิด ใคร่ครวญด้วยเหตุผลต้องมีการตัดสินใจโดยอิสระซึ่งแสดงถึงเสรีภาพของมนุษย์ (ที่จะเลือก) เป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์มีความแตกต่างกันกับสิ่งที่ปราศจากชีวิต หรือเครื่องยนต์กลไก หรือสัตว์เดรัจฉาน...เสรีภาพทำให้มนุษย์เราสามารถเลือกจุดหมาย และวิถีทางแห่งชีวิตและการประกอบกิจของตนได้ตามชอบใจ (2517 เล่มที่ 1:131)

ในประเด็นที่สอง การเสนอว่า ความดีที่เป็นการทำประโยชน์ต่อส่วนรวม ซึ่งผู้เขียนขอแยกแยะการวิเคราะห์เป็น 2 ข้อคือ

1. ความหมายของ คำว่า สังคมคืออะไร องค์ประกอบและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ ความจำเป็นของแบบความสัมพันธ์นั้น ๆ

2. การประสานในทางเหตุผล และการกระทำของปัจเจกบุคคลตามอุดมคติเข้ากับสังคม

ในข้อแรก ผู้เขียนพบว่า อาจารย์ป่วยได้สะท้อนความคิดนี้ออกมาอย่างมีอารมณ์ขันในจดหมายจาก นายเข้ม เย็นยิ่ง ถึง ผู้ใหญ่บ้านไทยเจริญ ชื่อนายทำนุ เกียรติทอง ซึ่งมีข้อความดังนี้
เรียน พี่ทำนุ ที่รักใคร่นับถือเป็นส่วนตัว

สักสองปีเศษ ก่อนที่ผมจะได้จากหมู่บ้านไทยเจริญที่รักของเราอยู่ห่างไกล พี่ทำนุในฐานะผู้ใหญ่บ้าน ได้จัดการสองอย่าง ที่ผมและใคร ๆ เห็นว่ามีคุณค่าอย่างยิ่งสำหรับหมู่บ้านเรา โดยเฉพาะสำหรับอนาคตของชาวไทยเจริญ คือ ได้จัดการให้มิกติกาหมู่บ้านเป็นข้อบังคับสูงสุด แสดงว่าต่อไปนี้ชาวบ้านไทยเจริญจะสามารถยึดกติกาเป็นหลักในการดำเนินชีวิต ซึ่งดีกว่า และทำให้เจริญกว่าที่จะปกครองกันตามอำเภอใจของคนไม่กี่คน กับเปิดช่องทางให้มีการเปลี่ยนแปลงผู้ปกครองหมู่บ้านได้โดยสันติวิธีนั้นอย่างหนึ่งกับอีกอย่างหนึ่ง พี่ทำนุได้อำนวยให้ชาวบ้านเลือกกันขึ้นมาเป็นปากเสียงแทนกัน ผู้ได้รับเลือกก็รวมกันเป็นสมัชชาหมู่บ้าน มีอำนาจหน้าที่พิจารณาระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ สำหรับหมู่บ้านของเรา โดยยึดหลัก ประชาธรรม คือ ธรรมเป็นอำนาจ ไม่ใช่อำนาจเป็นธรรม-และธรรมเกิดจากประชาชน รวมความว่า อำนาจสูงสุดมาจากธรรมของประชาชนในหมู่บ้านไทยเจริญทั้งหมด

เมื่อกติกาหมู่บ้านถือกำเนิดมาแล้วก็ดี และเมื่อมีสมัชชาหมู่บ้านขึ้นแล้วก็ดี ผมเองก็ไม่แน่ใจนักว่ากติกาทุกข้อจะถูกใจผม และไม่แน่ใจว่า สมาชิกของสมัชชาทุกคนเป็นคนดี แต่ผมก็ยังนิยมยินดีในท่านผู้ใหญ่ทำนุ เกียรติทอง ที่ได้อุตสาหะสร้างสรรค์ให้มิกติกาดีกว่าไม่มีและให้มีสมัชชาดีกว่าไม่มี...(2517 เล่มที่ 2:52-53)

ข้อความที่ผู้เขียนยกมานี้ สะท้อนให้เห็นว่าอาจารย์ป่วย ให้ภาพสังคมที่ประกอบด้วยประชาชน

สังคมที่ติดต้องมิกติกาที่กำหนดมาจากสมัชชาที่เป็นตัวแทนของประชาชน การเปลี่ยนแปลงภายในสังคมเกิดจากประชาชน ซึ่งอาจารย์ป๋วย เรียกว่า ประชาธรรม และเป็นไปในทาง สันติ อันเป็นที่มาของคำว่า สันติประชาธรรมนั่นเอง

อาจารย์ป๋วยได้ขยายความเกี่ยวกับประชาธรรม ต่อไปอีกว่า “เป็นคำที่ผมต้องการใช้มากกว่าประชาธิปไตยเพราะในวงการเมืองนั้น คำว่า “ประชาธิปไตย” ใช้กันจนเฝือ เช่นในโรงเรียนไทยสอนว่าประเทศไทยเป็นเสรีประชาธิปไตย อีกประการหนึ่ง การเป็นประชาธิปไตยนั้น ถ้าไม่อาศัยหลักธรรมแล้ว ย่อมไม่สมบูรณ์และบกพร่องแน่ เพราะถึงแม้เราจะปกครองกันด้วยเสียงข้างมาก ถ้าเสียงข้างมากโง่เขลาเกินไปในเชิงพาลแล้ว ก็ต้องเปิดโอกาสให้แก่เสียงข้างน้อยสามารถถกเถียงเรียกร้องให้มีสิทธิแสดงความเห็นได้ จึงเป็นธรรม” (2521:24) “จริงอยู่ในระบอบประชาธิปไตยนั้นบุคคลทั้งหลายย่อมมีความคิดเห็นแตกต่างกันอยู่เป็นธรรมดา...ถ้าถือหลักสามัคคีโดยมันคงแล้วจะต้องยอมให้มีการวิพากษ์วิจารณ์และตำหนิต่าง ๆ โดยเสรี โดยคำนึงเสียว่าเป็นการช่วยกันคิดเพื่อก่อ เพื่อประโยชน์แก่มหาชน” (2517 เล่มที่ 2:46) “จุดหมายปลายทาง คือ สิทธิเสรีภาพของประชาชนทางการเมือง ซึ่งเราเรียกว่า ประชาธรรม...ประชาธรรมย่อมสำคัญที่ประชาชน ถ้าประชาชนไม่ต้องการประชาธรรม ก็ไม่มีทางที่ใครจะหอบยื่นให้ ฉะนั้นจุดเริ่มต้น และจุดหมายสุดท้าย คือ ประชาชนชาวไทย สิทธิเสรีภาพของประชาชนชาวไทย” (เพ็งอ้าง, 61) “และถ้ายึดมั่นในหลักประชาธรรมแล้ว ไม่มีวิธีอื่นใดเพื่อให้ได้มาซึ่งประชาธรรม นอกจากสันติวิธี การใช้อาวุธซูเชญุ ประทัด ประหารกันเพื่อประชาธรรมนั้น แม้จะสำเร็จ อาจจะได้ผลก็เพียงชั่วคราวช่วยยาม จะไม่ได้ประชาธรรมถาวร...สันติวิธีเพื่อประชาธรรมนั้น...ต้องระงับปาก ต้องมานะอดทนเด็ดเดี่ยว ต้องอาศัยความกล้าหาญมากกว่าผู้ที่ใช้อาวุธ เพราะมือเปล่าต้องเผชิญกับอาวุธ...สรุปความว่าสันติวิธีเป็นวิธีเดียวเพื่อประชาธรรมถาวร คงต้องใช้เวลานาน คงต้องเสียสละคงต้องกล้าหาญเด็ดเดี่ยวเป็นพิเศษ คงเป็นที่เย้ยหยันของผู้อื่น แต่ถ้ามั่นในหลักการจริง ความมานะอดทนยอมตามมาเอง” (เพ็งอ้าง, 59-61)

จะพบว่า มีความพยายามประสานหลักธรรมเข้ากับหลักมทสุข³ เช่น ประโยชน์ของมหาชนบนพื้นฐานของธรรมะ เป็นต้น ซึ่งประเด็นนี้จะกล่าวอีกครั้งในข้อที่สอง แต่ประเด็นที่ต้องต่อเติมเสริมความออกไปอีก คือเนื้อหาสาระของ “ประชาธิปไตย” ที่พึงดูอาจจะเหมือนกับเข้าใจ แต่ “ประชาธิปไตย” ของแต่ละคนจะเหมือนกันกระนั้นหรือ เพื่อตัดปัญหาในเรื่องนี้อาจารย์ป๋วยได้อรรถาธิบายไว้ว่า “...ประชาธิปไตยเป็นสิ่งที่ไม่สามารถสอนในชั้นเรียนได้เลย ผมไม่แคร์นักกับรูปแบบประชาธิปไตยที่จะมีขึ้นในประเทศ ผม มันจะต้องเหมาะสมกับสภาพและความเป็นมาทางวัฒนธรรมของประเทศของผม ประชาธิปไตยแบบตะวันตก ประชาธิปไตยวิถีทางรัฐสภาในตะวันตก อาจจะไม่เหมาะกับเรา ผมเห็นด้วยอย่างนั้น ขอให้เรา

ได้มีเสรีภาพที่จะค้นคว้าแสวงหาสิ่งนั้น และในที่สุดแล้วผมต้องการสองสิ่ง คือ หนึ่งเสรีภาพ เสรีภาพแบบธรรมดา ๆ อีกสิ่งหนึ่งคือสิทธิที่จะได้มีส่วนในการกำหนดชะตากรรมของสังคม สองสิ่งนี้จริง ๆ แล้วไม่ได้เป็นแนวคิดของตะวันตกแต่ผู้เดียว ในคำสอนของพุทธศาสนา มีแนวความคิดที่เกี่ยวกับสังคม เกี่ยวกับความเป็นปึกแผ่น และการมีตัวแทน แต่เราละเลยแนวคิดนี้ แล้วคิดว่า ประชาธิปไตยเป็นสิ่งที่เอื้อไม่ ถึง เราจึงมักคิดว่า เราต้องไผ่หาเสรีภาพโดยการมีระบบเผด็จการ” (2524 : 48)

ปัญหาได้เคลื่อนย้ายจากคำว่า “ประชาธิปไตย” ไปสู่คำอีก 2 คำ คือ “เสรีภาพ” และ “สิทธิ” ดังนั้นการจะทำความเข้าใจ “ประชาธิปไตย” จึงต้องเข้าใจเนื้อหา-สาระของคำทั้งสองที่ประสานกันเข้าเป็น “ประชาธิปไตย”

“เสรีภาพ” อาจารย์ป่วย อธิบายว่า “เสรีภาพในสังคม หมายความว่าเสรีภาพในการพูด การเขียนการคิด การชุมนุมกันโดยสันติและปราศจากอาวุธ เป็นต้น เสรีภาพเช่นนี้ ไม่ใช่เสรีภาพในอันที่จะทำให้สิทธิเสรีภาพของผู้อื่นเสื่อมเสียไป และข้อจำกัดเสรีภาพข้อหนึ่งคือประโยชน์ส่วนรวมโดยความเห็นชอบของประชาชนส่วนใหญ่หรือรัฐบาล (ผู้เผด็จการย่อมอ้างถึงประโยชน์ส่วนรวมเสมอ แต่เป็นเรื่องส่วนรวมที่ผู้เผด็จการวินิจฉัยว่า เป็นประโยชน์ส่วนรวม มิใช่ประชาชนเป็นผู้วินิจฉัย)” (2521 : 84) ดังนั้นประชาชนควรจะมีเสรีภาพเพราะ “...ในสังคมนั้นมีคนจำนวนมากความคิดเห็นอันย่อมแตกต่างกันได้ มนุษย์เรามีสมองด้วยกันทุกคนและความคิดอันประเสริฐของมนุษย์แต่ละคน ไม่เลือกชั้นวรรณะหรือทรัพย์สินมบัติเหตุใดในเหล่า เราจึงจะจำกัดเฉพาะความคิดเห็นของบุคคลส่วนน้อย ไม่เปิดโอกาสให้บุคคลทั้งหลายแสดงความคิดเห็นตามทัศนะนิยมของเขา จะได้มีโอกาสเลือกได้ว่า วิถีทางใดจึงจะเป็นประโยชน์ที่สุดแก่ส่วนรวม...” (เพ็ญอ้าง : 85-86) “เสรีภาพเป็นเนื้อดิน อากาศ และปุ๋ย ที่จะทำให้พสกนิกรชาติแห่งความคิดเจริญเติบโตขึ้นได้และเมื่อความคิดนำไปสู่อุดมคติจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อบุคคลในสังคมสามารถใช้ความคิดอย่างเสรี ปราศจากพันธนาการของจารีตประเพณี หรืออีกนัยหนึ่ง เราต้องสนับสนุนให้มนุษย์แต่ละคนใช้ความคิดอย่างมีเสรีภาพชนิดที่ไม่ต้องฟังหวาดหวั่นว่า จะเป็นความคิดนอกกรอบนอกทาง นั้นแหละจึงจะเป็นการสนับสนุนอุดมคติให้ถือกำเนิดได้ แม้น้ำล่ำห้วยยังเปลี่ยนแนวเดินได้ สมองมนุษย์อันประเสริฐจะแหวกแนวบ้างมิได้หรือ ในเมื่อไม่เป็นพิษเป็นภัยต่อสังคม...” (2525 : 26)

อาจารย์ป่วย ได้เคยให้การต่อคณะอนุกรรมการว่าด้วยองค์การระหว่างประเทศ คณะกรรมการวิเทศสัมพันธ์สภาผู้แทนราษฎรแห่งรัฐสภาที่ 95 สหรัฐอเมริกา เมื่อ 30 มิถุนายน 2520 ความว่า “...เสรีภาพของประชาชนเป็นสิ่งแปลก ถ้าตัวเรานองมิได้ถูกรีดถอนเสรีภาพดังกล่าว ก็จะไม่รู้สึกอะไร และจะพูดได้เสมอว่าคนอื่นยังสามารถอยู่ได้เลย ภายใต้การกดขี่ปราบปราม ถ้าคุณเป็นชวานาและบุตรของคุณถูกตำรวจนำตัวไป โดยที่เขามีได้ก่อนแน่ทุกอย่าง มิได้ทำอะไรทั้งนั้นถูกนำตัวไปโดยปราศจากข้อหา เมื่อนั้นแหละคุณจะรู้สึกขมขื่นมาก ฉะนั้นผมจึงไม่คิดว่า จริง ๆ แล้วมันเป็นเรื่องของปัญหาชนที่จะวิตกกังวลเท่านั้น คนตัวเล็ก ๆ ซึ่งได้รับความเดือดร้อน เพราะการ

ไร้สิทธิเสรีภาพ ถูกข่มขู่จากพวกเผด็จการ จะได้รับความทุกข์กันทุกคน มีพวกปัญญาชนเท่านั้น ที่สามารถบอกเล่าสิ่งที่อยากจะบอก ขาวนาไม่ทราบจะพูดออกมาอย่างไร แต่พวกเขารู้สึกขมขื่นอย่างรุนแรง ...คำว่า “ไท” หมายความว่า มีเสรีภาพและพวกคนไทยที่อยู่ในประเทศไทย ต้องมีเสรีภาพไม่ว่าเราจะจน ไม่ว่าเราจะอยู่ในโลกที่สาม ไม่ว่าเราจะอ่านไม่ออก เขียนไม่ได้ ผมเห็นว่าความเป็นอยู่ของเพื่อนร่วมชาติของผมนั้น ไม่มีทางอื่นนอกจากอยู่อย่างเป็นไทยอย่างมีเสรีภาพพอสมควร” (2524:46-47) และยังได้เสนอความเชื่อมั่นโดยส่วนตัว ปักกว่า “ผมมีความเชื่อมั่นอย่างแน่นแฟ้นในระบอบประชาธิปไตยและในศักดิ์ศรีของมนุษย์ทุกคน เรื่องนี้ผมอาจได้เรียนรู้มาจาก บรรดาผู้เป็นบิดาแห่งรัฐธรรมนูญอเมริกัน และจากคนอื่นด้วย ผมเชื่อในเสรีภาพและสิทธิมนุษยชน ตามที่บัญญัติไว้ในปฏิญญาสากลของสหประชาชาติ ผมเชื่อในสิทธิของชายและหญิงทุกคน ที่จะมีส่วนร่วมในการกำหนดชะตาของสังคม ที่เขาอาศัยอยู่ การปฏิเสธไม่ให้สิทธินั้นแก่เขา เพราะเขายากจนหรือเพราะเขาขาดการศึกษา ผมถือว่าเป็นความร้ายกาจอย่างหนึ่ง ผมเกลียดชังเผด็จการ ไม่ว่าจะมีรูปแบบสิทธิร่ำอย่างใดก็ตาม” (เพ็งฮ้าง : 27-28)

ส่วนเรื่อง “สิทธิ” หรือ “การมีส่วนร่วมในการกำหนดชะตากรรมของสังคม” นั้น อาจารย์ป๋วยได้แสดงความคิดในเรื่องนี้ควบคู่ไปกับเรื่อง “เสรีภาพ” เสมอ นั่นก็คือ “...ชื่อของเราซึ่งมาจากคำว่า “ไท” นั้นหมายถึงเสรีภาพและคนไทยทุกคน จะพูดเสมอว่า ต้องการที่จะเป็นไท หลักการว่าด้วยการมีส่วนร่วม นั้น ก็มีอยู่ในวัฒนธรรมไทยเช่นกัน และเป็นอุดมการณ์ของคำว่า “สงฆ์” สงฆ์หมายถึง การรวมกลุ่มของพระสงฆ์รูปขึ้นไป ซึ่งจะตกลงกันว่า จะทำอะไรร่วมกัน หลังจากที่ได้มีการสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นแล้ว...” (2523 : 139,218) ซึ่งจะเห็นว่า สิทธิในการมีส่วนร่วมกำหนดชะตากรรมที่ตนอาศัยอยู่นั้น เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ภายในสังคมไทยมานานแล้ว มิใช่เป็นสิ่งที่มาจากนอก แปลกใหม่ ต้องใช้เวลาเป็น 10 ปี หรือกว่านั้นในการฝึกคนไทย ดังเช่น ผู้เผด็จการบางกลุ่มอ้าง และพยายามหลอกลวงให้ประชาชนเชื่อ

การเชื่อมประสาน “เสรีภาพ” และ “สิทธิ” เข้าด้วยกันนั้น อาจารย์ป๋วยได้อธิบายว่า สองหลักการนี้เชื่อมกัน ความจริงหลัก “ไท” และหลักการเข้ามีส่วนร่วมในการกำหนดชะตาของสังคมที่เราอยู่ก็คือหลักประชาธิปไตยนั่นเอง (2523 : 210) และ สิทธิเสรีภาพนี้จะมีได้ก็แต่ในสังคมที่เป็นเสรีประชาธิปไตย... เราจึงไม่ควรรับเผด็จการทั้งฝ่ายขวาและฝ่ายซ้าย (2521:86) ผู้เขียนเห็นว่าทั้งหมดนี้คือ “ประชาธิปไตย” ที่มิใช่มาจากห้องเรียน หรือจากการนิยามที่รังแต่จะบงการด้วยถ้อยคำที่ใช่

ในข้อสองที่ว่าด้วยการประสานในทางเหตุผลและการกระทำของปัจเจกบุคคลตามอุดมคติเข้ากับสังคม ผู้เขียนเห็นว่า ประเด็นนี้มีความสำคัญมาก ปัญหาความขัดแย้งระหว่าง consequentialist และ non-consequentialist theories เรื่องการทำดีคืออะไร เป็นการทำตามกฎแห่งหน้าที่ (ศีลธรรม) หรือเป็นการทำให้เกิดประโยชน์ตามหลักเหตุผล เป็นไปได้ไหมว่า หากทำตามกฎศีลธรรม (ซึ่งก็ยังไม่ทราบแน่ชัดว่าในขั้นสุดท้ายของการวิเคราะห์เป็นงานของใคร พระเจ้า หรือ ปราชญ์ เป็นสิ่งสมบูรณ์ หรือสัมพัทธ์)

ในเงื่อนไขของบุคคลหนึ่งก่อให้เกิดผลเสียต่อส่วนรวมมากกว่าความสุข หรือ การปฏิบัติการหลักมหลุข มีความโน้มเอียงไปในทางเสื่อมเสีย คำตอบปฏิเสธว่า เป็นไปไม่ได้ดูเหมือนจะพูดได้ยาก หากเป็นไปได้ การทำตามแนวทางใดแนวทางหนึ่งโดยเฉพาะย่อมไม่สมบูรณ์ ดังนั้นจึงไม่เป็นการแปลกประหลาด ที่คนในยุคหลัง จะนำเอาจุดดีของทั้งสองแนวทางความคิด มาประสานกันโดยอาศัยบางสิ่งบางอย่าง เช่น วัฒนธรรม ประเพณี (บางส่วน) เป็นตัวประสาน

ในกรณีของ อาจารย์ป้าย มีความเป็นไปได้ 2 ทาง ที่ประสานสองแนวคิดที่ต่างกันนี้ มาเป็นปรัชญาชีวิต “สันติประชากรธรรม” คือ

1. เริ่มต้นจากพุทธศาสนา แล้วนำส่วนดีของแนวคิดอื่น ๆ ที่สอดคล้อง (เฉพาะส่วนที่สอดคล้อง) มาเสริมกับการตีความคติพุทธ
2. เริ่มต้นจากข้อดีของสองแนวความคิด (หรือมากกว่า) และเห็นว่า พุทธศาสนาสามารถเชื่อมประสานได้โดยสนิท

แม้ว่าจะไม่แตกต่างกันนักในผลลัพธ์ที่ออกมาแต่ผู้เขียนเห็นว่าความเป็นไปได้ของกรณีแรกจะมีมากกว่า เพราะคนเราโดยปกติมักยอมรับแนวความคิดใดความคิดหนึ่งเป็นแกนก่อน จากนั้นค่อยต่อเติมในส่วนปลีกย่อยที่เด่น และไม่ขัดแย้งกับความคิดเดิมของตน ดังนั้นการเชื่อมประสานจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาภายหลังจากการยอมรับปรัชญาพุทธศาสนา อาจเป็นการยากที่จะกล่าวว่าพุทธศาสนามีแนวความคิดพื้นฐานอะไรบ้าง แต่หากจะอาศัยแนวความคิดพุทธศาสนาที่ปรากฏในงานของอาจารย์ป้าย เราจะพบว่าพุทธศาสนาที่อาจารย์ป้ายยึดถือ จะมีลักษณะที่เด่นทั้งในแง่จริยธรรม และประโยชน์ของมหาชนเป็นเป้าหมายเสมอ ดังเช่น คำกล่าวว่า “...ความดีนี้ได้แก่ความดีสำหรับส่วนรวมของสังคม มิใช่ความดีแต่เฉพาะตัว “ธรรมะเป็นสิ่งที่ล้ำคุณค่า” ไม่ใช่ “ธรรมะเป็นสิ่งที่ล้ำค่าจนปัจเจกชน” แม้ว่าจะมีผลอยู่บ้างในด้านที่ “ธรรมย่อมคุ้มครองรักษาผู้ประพฤติธรรม” การทำประโยชน์แก่คนหมู่มากย่อมจัดเป็นความดีแน่...” (2525 : 21) ความดีนั้นเป็นอุดมคติ เป็นหลักการทั้งหลายที่เราอาจจะมียึดอยู่ในใจ และยึดมันอยู่ ถือเป็นข้อปฏิบัติแนะแนวทางของความประพฤติของเรา (เพ็งอึ้ง : 19) ในระดับสังคม ก็อาศัยธรรมะ ดังคติแห่ง “ประชากรธรรม” ที่ว่าธรรมเป็นอำนาจไม่ใช่อำนาจเป็นธรรม หลักธรรมป้องกันความไม่สมบูรณ์และข้อบกพร่องเพื่อป้องกันเสียงข้างมากที่โน้มเอียงไปในเชิงพาลโดยมุ่งเพื่อประโยชน์แก่มหาชนเป็นหลัก⁴

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า แนวความคิดทางจริยศาสตร์ของอาจารย์ป้ายมีแกนหลักคือสันติประชากรธรรมเป็นแนวความคิดที่เด่น ซึ่งขาดหายไปในช่วงสังคม ดังนั้นคำกล่าวว่า “คิดถึงอาจารย์ป้าย คนดีที่เหลือน้อย” เป็นคำที่ถูกต้องอย่างยิ่ง เป็นสิ่งที่ต้องเตือนโดยการประพฤติตามเยี่ยงอย่างมากกว่าการศึกษาพร่ำบ่นเฉย ๆ

ข้อที่ผู้เขียนขอท้วงติงแก่นุชนรุ่นหลัง ที่คิดจะสืบทอดเจตนารมย์ ของอาจารย์ป้ายอาจจะกล่าวว่า

จุดนี้เป็นข้อสังเกตที่ผู้เขียนมีต่อแนวความคิดทางจริยศาสตร์ในฐานะของอนุชนคนหนึ่งที่ต้องการให้สังคมไทยอยู่ในสภาพที่ดีกว่าปัจจุบัน เพราะผู้เขียนเห็นว่าการศึกษาของนักต่อสู้เพื่อชะตากรรมของสังคมที่มาก่อนหน้ารุ่นของเรา มีไม่เพียงการศึกษาให้รู้เท่านั้น แต่ต้องมองให้เห็นข้อจำกัด และพัฒนาความคิดนั้นต่อไป ให้มีผลในทางปฏิบัติที่เป็นจริง การศึกษาเพียงแต่รู้หรือการท่องบ่นรังแต่จะทำให้แนวความคิดนั้น กลายเป็นคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ เครื่องข่มขู่ว่าไร้ผลในการปฏิบัติ เช่นนั้นแล้วจะมีคุณประโยชน์อันใดเล่า

ข้อสังเกตประการแรก คือ หากเป็นการประเมินผลโดยอาศัยประวัติศาสตร์ historical judgement อาจจะกล่าวได้ว่าแนวความคิดของอาจารย์ปวยไม่ประสบความสำเร็จในการทำให้ประชาชนทั่วไปยอมรับ ทำให้ขาดพลังสนับสนุนผลักดันให้บรรลุเป้าหมาย ไม่เพียงแต่ประกาศจะไร้การเหลียวแลเท่านั้น ทว่าประกาศเองถึงกับต้องหลบหลีกหนีภัยไปอยู่ต่างแดน นั้นหมายความว่าสันติประชาธรรมยังอยู่ในแวดวงคนจำนวนน้อย มิได้วางรากฐานอยู่ในสังคมไทย โดยเฉพาะกลุ่มผู้ปกครองยึดถือว่าธรรมมิได้เป็นอำนาจ แต่อำนาจถูกนำมาใช้เป็นธรรม อนุชนรุ่นหลังควรศึกษาให้รู้ถึงข้อจำกัดในประเด็นนี้ ก็เท่ากับการแก้ปัญหาล่วงหน้าไปกว่าเดิมแล้ว

ข้อสังเกตประการที่สอง เป็นผลสืบเนื่องมาจากประการแรก คือ การผลักดันแนวความคิดหนึ่งให้มีผลในทางปฏิบัติเป็นฝ่ายกระทำในการเปลี่ยนแปลงสังคมสำคัญที่ต้องตระหนักยิ่งกว่าสิ่งที่ติดใจอะไร ก็คือ เราจะทำให้สิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมได้อย่างไร แน่نون เรื่องเป้าหมายวิธีการต้องเข้ามาเกี่ยวข้องแน่ว่าเช่นที่ เมธีชาวยอร์มันผู้หนึ่ง กล่าวว่า การวิเคราะห์สร้างสังคมแบบวิทยาศาสตร์ (ในความหมายเฉพาะ) คือการวิเคราะห์ดูพลังผลักดัน (driving forces) ของประวัติศาสตร์ ดูทิศทางการคลี่คลายของประวัติศาสตร์ว่าจะไปในทิศทางใดการสร้างสิ่งที่ดีในประวัติศาสตร์มิใช่การสร้างแบบแผนที่ดีที่สุด รณรงค์ให้คนเห็นด้วยกับแบบแผนนั้นแล้ว ประวัติศาสตร์จะเป็นไปตามนั้น ความเป็นจริงกลับเป็นว่ามนุษย์สร้างประวัติศาสตร์จากการคลี่คลายมาของอดีต การสร้างสิ่งใหม่นั้นมักเริ่มต้นอย่างมีข้อจำกัด แต่จะมีผลลัพธ์ที่คลี่คลายเป็นกระบวนการ ดังเช่นคำกล่าวว่า “กรุงโรมมิได้สร้างสำเร็จภายในวันเดียว” แต่ปัญหาสำคัญอยู่ที่ว่า เราเข้าใจประวัติศาสตร์ของสังคมเราแค่ไหน

โดยสรุปก็คือ ผู้เขียนเห็นด้วย และประทับใจกับแนวคิดทางจริยศาสตร์ของอาจารย์ปวย แต่ผู้เขียนเห็นว่าสิ่งที่ขาดและเป็นข้อจำกัดของแนวความคิดของอาจารย์ปวย การขาดการวิเคราะห์สังคมอย่างเป็นระบบมากพอที่จะกำหนดว่า แนวความคิดทางจริยศาสตร์อยู่ในปริมนทลส่วนใด ของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมทั้งหมด สิ่งนี้ทำให้แนวความคิดของอาจารย์ปวยขาดพลังในการต่อสู้กับธรรมที่หน่วงเหนี่ยวการวิวัฒน์ของสังคม ผากความหวังกับประชาธิปไตยที่ยังนานวันยิ่งเห็นข้อจำกัดว่า มิใช่ทางออกของการเปลี่ยนแปลงสังคม

อนุชนรุ่นหลังต้องมองให้ทันข้อจำกัดเหล่านี้ และก้าวข้ามข้อจำกัดนี้ไป ผลักดันให้แนวความคิด
ของอาจารย์ป๊วย เป็นจริยศาสตร์ที่มีผลในการปฏิบัติ เพื่อสังคมไทยอย่างแท้จริง

-พรชัย คุ่มทวีพร